

УДК 332.3:502.175

Потравка Л. О.

*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Херсонського державного аграрного університету*

Дудяк Н. В.

*кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри землеустрою, геодезії та кадастру
Херсонського державного аграрного університету*

Строганов О. О.

*аспірант
Херсонського державного аграрного університету*

Potravka Larisa

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Head of Department of Public Management and Administration,
Kherson State Agricultural University*

Dudiak Natalya

*PhD (Economics), Associate Professor, Head of Department of
Land Management, Geodesy and Cadastre
Kherson State Agricultural University*

Strohanov Oleksandr

*Postgraduate Student
Kherson State Agricultural University*

УМОВИ РОЗБУДОВИ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Установлено, що систему земельних відносин в Україні спрямовано на отримання максимального економічного ефекту. Досвід передових країн світу свідчить про першочерговість принципу сталості землекористування. Доведено екстенсивну форму землекористування в Україні та високий рівень антропогенного навантаження на земельні ресурси, що підтверджено зниженням родючості ґрунтів. Визначено стале землекористування основою розбудови земельних відносин в Україні. Визначено першочерговість екологічного спрямування трансформаційних процесів економічної системи України. Встановлено відсутність рівності умов господарювання підприємств різних за обсягом землекористування. Визначено необхідність екологічного контролю над використанням земельних ресурсів підприємствами різних форм власності. Доведено необхідність правового, організаційного та інституційного забезпечення сталої системи земельних відносин.

Ключові слова: економічне зростання, земельні ресурси, сталий розвиток, земельні відносини, синергетична парадигма, стала модель землекористування.

Вступ та постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується потребою переходу економічної системи на засади сталості. У цьому контексті актуалізується необхідність розроблення цілісної програми соціо-еколого-економічного розвитку земельних відносин, потребує завершення земельна реформа, необхідності набуває вдосконалення механізмів функціонування кредитно-фінансової системи для реалізації завдань земельної політики. Окрім того, потребує зусиль створення соціальних умов для можливостей володіння та розпорядження земельними ресурсами, формування у суспільстві екологічної політики у напрямі охорони та відтворення земель. Вирішення цих важливих проблем потребує, передусім, нової системи мислення та сприйняття системності економічного зростання у вигляді подання природокористування, економічної ефективності, соціального ефекту та національної безпеки на засадах сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зокрема, проблеми екологізації економіки та сталого природокористування в частині формування земельних відносин наведено у дослідженнях І. Александрова, Б. Буркинського, О. Веклич, З. Герасимчук, О. Громової, Н. Ковальнової, А. Крисак, Р. Крижанівського, Л. Купінець, Ш. Іббатуліна, Є. Мішеніна, О. Рубеля, О. Садченко, М. Хвесика, Н. Хумарової, Л. Черчик, А. Шворака та ін. Але визначенню та аналізу умов розбудови земельних відносин у контексті сталого розвитку приділено недостатньо уваги, що зумовило напрям дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Основні зусилля розбудови земельних відносин в Україні було спрямовано на отримання максимального економічного ефекту від використання земельних ресурсів для задоволення потреб населення та господарського сектору. Але практика розвинутих країн доводить першочерговість дотримання принципів сталого розвитку, зокрема збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь, що спонукає до визначення існування земельних відносин із метою розбудови їхніх сталих форм.

Метою даної роботи є визначення умов розбудови земельних відносин у контексті сталого розвитку.

Результати дослідження. Для визначення умов переходу функціонування економічної системи України на засади сталого розвитку варто звернути увагу на вагомі

здобутки науковців у частині теорії економічного зростання, що дає змогу визначити їх ідеологічне, інституційне та економічне підґрунтя.

У цьому контексті особливої актуальності набули дослідження лауреатів Нобелівської премії С. Кузнеця [1], Р. Солоу [2], М. Алле [3], Д. Норта [4]. Великого значення у формуванні теорії економічного зростання набувають теоретичні та практичні здобутки Р. Солоу, який уважав, що темпи економічного зростання в довготривалому періоді не залежать від темпів зростання вкладень у капітал [2]. На його думку, передумовою економічного зростання є технологічний розвиток. На увагу заслуговують дослідження М. Алле, прихильника вільної торгівлі та конкуренції, які, на його думку, є основними передумовами економічного зростання [3].

Д. Норт започаткував основи інституційного підходу до вирішення проблем економічного зростання, визначивши головну роль організаційних чинників [4]. У межах дослідження вибраної тематики слід звернути увагу на роботи С. Кузнеця, яким економічне зростання сприймається як «довгострокове збільшення можливостей господарства забезпечувати різноманітні потреби населення за допомогою більш ефективних технологій і відповідних їм інституційних та ідеологічних змін» [1].

Особливо привертають увагу виокремлені дослідником шість основних характеристик економічного зростання, які властиві майже всім розвинутим країнам (рис. 1): 1) зростання доходу на одну особу; 2) значний приріст продуктивності використаних у процесі виробництва чинників (продуктивність праці); 3) прискорений темп структурної трансформації економіки; 4) ефективна соціальна та ідеологічна перебудова суспільства; 5) спроможність розвинутих країн розширювати міжнародні зв'язки і знаходити нові джерела сировинних ресурсів; 6) впливовість результатів економічного зростання на одну третину населення світу.

Визначені С. Кузнецом характеристики економічного зростання відображають кількісні показники розвитку господарства країни; третя та четверта – характеризують якісний бік загального розвитку та виражаються процесом структурної трансформації; п'ята та шоста – визначають міжнародні масштаби самого зростання. Аналізуючи здобутки С. Кузнеця, можна зробити висновок, що економічний розвиток можна представити у вигляді про-

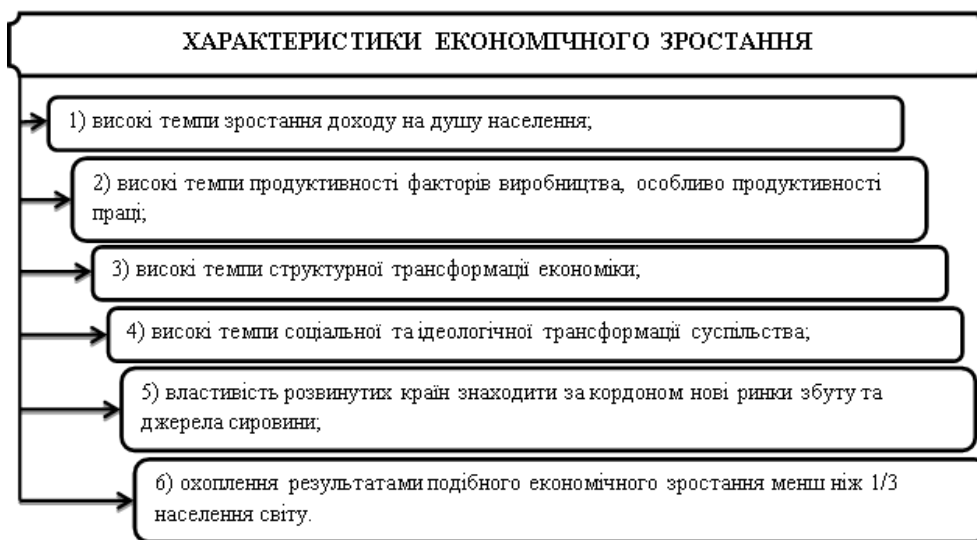

Рис. 1. Характеристики економічного зростання (за С. Кузнецом)

цесу економічного зростання, що здійснюється за рахунок структурних зрушень в економіці, результатом яких є поліпшення умов і якості життя населення та позиціонування країни на міжнародній арені.

Таким чином, економіка розвитку передбачає ефективне використання дефіцитних виробничих ресурсів, забезпечення їхнього сталого розвитку та вдосконалення економічних, соціальних, політичних та інституціональних механізмів, необхідних для забезпечення в історично обґрунтовані строки суттєвого поліпшення умов життя населення слаборозвинутих країн світу [7]. Економіка розвитку більшою мірою, ніж традиційна, неокласична та політична економіка, вивчає економічні, культурні та політичні умови, які необхідні для здійснення соціально-економічної трансформації (рис. 2).

У цьому контексті вирішального значення набуває вибір траєкторії соціально-економічного розвитку та визначення моделі дієвої економічної системи, що має здійснюватися на засадах нової ідеологічної доктрини сталого розвитку, яка була затверджена в 1992 р. на Всесвітній конференції ООН у Ріо-де-Жанейро (Бразилія). Визначена світовою спільнотою мета сталого розвитку передбачає «задоволення потреб сьогодення без загрози інтересам майбутніх поколінь», що свідчить про появу нової парадигми суспільного розвитку – розвитку людини [5, с. 15]. Відповідно до цілей сталого розвитку, задекларованих Генеральною Асамблеєю ООН на Саміті з прийняття Цілей сталого розвитку 25 вересня 2015 р., визначено стратегічні імперативи регулювання земельних відносин із метою забезпечення їх збалансованості, що необхідно спрямувати на упередження негативних наслідків антропогенного впливу діяльності людей на земельні ресурси шляхом удосконалення механізмів регулювання земельних відносин [6; 7].

Одержаний результат свідчить, що збільшення залученої праці у сільське господарство на 1% призведе до зростання обсягу валового випуску продукції на 0,11%, а залучення 1% капітальних вкладень здатне збільшити обсяги виробництва на 1,77%. Варто зазначити, що розширення земельної площі для використання у сільськогосподарському господарстві негативно впливає на обсяги виробництва, зокрема використання додаткового 1% землі зменшить обсяги виробництва на 0,89% з одиниці площі. Отримані результати свідчать, що підвищення рівня ефективності виробництва можливе за умови автоматизації і механізації праці за одночасного скорочення площі землекористування. Для аналізу галузі сільського господарства використано виробничу функцію Кобба-Дугласа:

$$\frac{Y}{L} = c_0 \cdot \left(\frac{Z}{L}\right)^{\alpha_1} \cdot \left(\frac{K}{L}\right)^{\alpha_2} \quad (1)$$

Результати обчислень параметрів свідчать про такий результат:

$$\ln \frac{Y}{L} = 3,71 - 0,85 \cdot \ln \left(\frac{Z}{L}\right) + 1,74 \cdot \ln \left(\frac{K}{L}\right) \quad (2)$$

З рівняння (2) слідує, що:

- збільшення на 1% земельної площі на працівника зумовлює спад продуктивності в середньому на 0,85%;
- зростання на 1% фондоозброєності сприяє збільшенню продуктивності в середньому на 1,74%.

Виробнича функція сільського господарства має спадний ефект масштабу: $m = -0,85 + 1,74 = 0,89 < 1$, тобто за умови подальшого пропорційного збільшення земельної площі і капіталу на одного працівника валовий випуск зростатиме, але у меншій пропорції. Гранична продуктивність земельної площі на працівника – від’ємна, а тому потребує скорочення, тоді як гранична продуктивність фондоозброєності в сільському господарстві – додатна, а тому потребує збільшення обсягів капіталовкладень. Визначені результати віддзеркалюють екстенсивний тип розвитку сільського господарства як основної частини аграрного сектору економіки України, що призводить не лише до зниження рівня економічного ефекту, а й до погіршення екологічного стану земельних ресурсів [6].

За даними С.А. Балюка [8], щорічно ґрунти втрачають 400–500 кг органіки з гектара, які практично не відновлюються. В Україні використовують переважно мінеральні добрива. Якщо раніше тваринництво давало їх 270 млн. т щорічно, то сьогодні – тільки 20 млн. За останні 100 років уміст гумусу в чорноземах зменшився з 13–14% до 3–5%, а за останні 20 років у середньому по Україні зменшився на 0,22% в абсолютних величинах, із 3,36 до 3,14%. Це значне відхилення, оскільки для його збільшення в ґрунті на 0,1% у природних умовах необхідно 25–30 років.

У результаті нейропрогнозування, проведеного В.І. Пичурою [11], встановлено, що в ґрунтах сухостепової зони під час використання існуючих агротехнологій прогнозується процес поступової дегуміфікації, зокрема на богарних землях – на 0,01 %/рік, на зрошуваних – на 0,03 %/рік, та скорочення площ земель, що характеризуються середнім і підвищеним умістом гумусу. Таким чином, підтверджується актуальність проблеми збереження і підвищення вмісту гумусу в ґрунтах. Варто зазначити, що баланс гумусу суттєво залежить від структури посівних площ, оскільки різні види рослин неоднаково впливають на поповнення запасів гумусу. У польових сівозмінах коефіцієнт гуміфікації органічних решток коливається в межах від 0,10–0,13 (цукрові буряки, соняшник) до 0,23–0,25 (горох, вика, соя, люцерна, еспарцет). Отже, мінімальні показники мають рослинні рештки

Рис. 2. Механізм функціонування економіки розвитку

просапних культур, максимальні – зернобобових культур і багаторічних трав. Зернові культури займають проміжне положення (0,13–0,20) [10].

У цьому контексті актуалізується питання розроблення системи критеріїв раціонального використання земель та методики їх визначення. Початок дослідження цієї проблеми потребує першочерговості розгляду юридичних неузгоджень, зокрема відповідно до Земельного кодексу України (ст. ст. 91, 96) [11] та Закону України «Про оренду землі» (ст. 22) [12], до обов'язків власників земельних ділянок, землекористувачів та орендарів не включено обов'язковості раціонального використання земельних ділянок, а лише зазначено про необхідність їх цільового використання. Але поняття раціонального використання є ширшим, оскільки у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 12) до обов'язків громадян віднесено раціональне використання природних ресурсів.

Вирішення проблем раціонального землекористування потребує зосередження зусиль на сприйнятті земельних ресурсів як складової частини екосистеми, яка являє собою природний комплекс живих організмів та середовища їх існування, пов'язаних між собою обміном речовин і енергією. За такого підходу актуальності набуває концепція сталого землекористування, яка передбачає формування системи відносин шляхом оптимізації економічного зростання, якості земельних ресурсів та матеріальних і духовних потреб населення.

Стале землекористування має ґрунтуватися на системному підході з позиції сприйняття єдності соціальних, економічних та екологічних принципів. У цьому контексті ефективність використання землі має визначатися комплексом показників у відповідності до принципів, наприклад: економічні показники – землевіддача; соціальні – кількість працівників на 1 000 га; екологічні – вміст гумусу в орному шарі ґрунту. Такий підхід формує тривимірну систему землекористування, але вибір сталого землекористування, орієнтованого на баланс охорони, збереження і розвитку землекористування за принципом сталості розвитку суспільства, потребує використання синергетичної парадигми у її формуванні.

Таким чином, проведені дослідження доводять необхідність синергетичної моделі землекористування на засадах сталого розвитку, яка в умовах посилення впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на аграрний сектор має базуватися на принципах самоорганізації та компліментарності, що має на меті збереження земельних ресурсів для майбутніх поколінь. Базові положення синергетичного підходу надають можливості встановлення впливу непередбачуваних або невизначених чинників на ефективність землекористування, а використання методології синергетичного підходу в частині теорії динамічної нерівноваги, теорії катастроф та детермінованого хаосу, що особливо важливо в умовах нестійкості економічного середовища, дає змогу побудувати сталу модель землекористування.

Слід зазначити, що нестійкість економічного середовища підтверджується зміною структури земельного фонду за його цільовим призначенням і за видами власності (збільшилася площа земель приватної форми). Але процес перебудови земельних відносин характеризується гальмуванням ефективності землекористування та відсутністю інституційного забезпечення, частковістю науково обґрунтованих норм господарювання. Головною небезпекою є посилення екологічної незбалансованості земельного фонду, що спричинено низькою культурою землекористування. Однією з причин даної ситуації є відсутність екологічного контролю над станом земельних ресурсів, який можливий за умов формування приватної власності на них. Практичний досвід передових країн світу свідчить про першочергову необхідність запровадження механізму реалізації орендних відносин з оптимальним урахуванням інтересів власників та орендарів, місцевих громад.

Відсутність рівних умов землекористування для різних організаційно-правових форм господарювання створює напругу у ринковому середовищі, що формує нові умови конкурентної боротьби між нерівними за умовами та можливостями формами підприємств. Малі форми підприємництва та потужні аграрні підприємства не можуть уважатися конкурентами, але недосконалість інституційного середовища сприяє саме таким проявам відносин, які суперечать природі ринкової економіки. За таких умов в обох груп підприємств відсутні стимули для раціонального землекористування, сільськогосподарські землі сприймаються лише як фактор отримання максимального прибутку, а сприйняття їх як складника довкілля та умови життєдіяльності – відсутні.

Висновки. Розбудова земельних відносин має розпочинатися з включення земельних активів до статутних фондів сільськогосподарських підприємств, що дасть змогу здійснювати екологічний контроль над процесом землекористування на підставі обов'язкової екологічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення. У цьому контексті першочерговим завданням є впровадження екологічного моніторингу та контролю, спрямованих на використання орендарями екологічно безпечних агротехнологій із необхідністю відтворення родючості ґрунтів.

Отже, необхідно створити сучасний комплекс правових, організаційних, управлінських, науково-технічних заходів для забезпечення сталого землекористування, що дасть змогу не тільки ефективно використовувати земельні ресурси, а й забезпечити збереження їхніх якісних характеристик в умовах збільшення антропогенного впливу. Практичні пропозиції екологізації землекористування потребують спрямування на активізацію внутрішніх відновлювальних ресурсів землі. Потребує розроблення моделі сталого землекористування синергетичного типу, яка має базуватися на системі земельних відносин, які сформувалися в умовах посиленних трансформаційних перетворень аграрного сектору економіки.

Список використаних джерел:

1. Kuznets Sergey. Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread. *New Heaven*, 1966. P. 209–312.
2. Solow Robert Merton. A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economic*. 1956. P. 65–94.
3. Алле Морис. Экономика как наука. Киев : Феникс, 2003. 1008 с.
4. Норт Дуглас. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А.Н. Нестеренко. Москва, 1997. С. 107–112.
5. Мельник Л.Г. Социально-экономический потенциал устойчивого развития : учебник. Сумы : Университетская книга, 2008. 1120 с.
6. Потравка Л.О. Модель трансформацій аграрного сектора України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2016. Вип. 20. С. 40–46.

7. Танклевська Н.С., Потравка Л.О. Оцінка соціально-екологічних наслідків трансформацій аграрного сектора економіки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2016. Вип. 18. С. 34–38.
8. Балюк С.А. Грунтові ресурси України: стан і заходи їх поліпшення. *Вісник аграрної науки*. 2010. № 6. С. 5–10.
9. Барвінський А.В., Тихенко Р.В. Оцінка і прогноз якості земель : підручник. Київ : Медінформ, 2015. 642 с.
10. Lisetskii Fedor, Pichura Vitalii, Breus Denis. Use of Geoinformation and Neurotechnology to Assess and to Forecast the Humus Content Variations in the Step Soils. *Russian Agricultural Sciences*. 2017. № 2(43). P. 151–155. doi: 10.3103/S1068367417020112
11. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768, у ред. від 04.08.2016. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 01.05.2019).
12. Про оренду землі : Закон України від 06.10.1998 № 161, у ред. від 20.12.2015. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161-14> (дата звернення: 02.05.2019)

УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация. Определена система земельных отношений в Украине, которая направлена на достижение максимального экономического эффекта. Опыт ведущих стран мира свидетельствует о первоочередности принципа устойчивого землепользования. Доказано существование экстенсивной формы землепользования в Украине и определен высокий уровень антропогенной нагрузки на земельные ресурсы, что подтверждается снижением плодородия почв. Устойчивое землепользование определено основой развития земельных отношений в Украине. Определена первоочередность экологического направления трансформационных процессов экономической системы Украины. Установлено отсутствие равенства условий хозяйствования различных по площади землепользования предприятий. Определена необходимость экологического контроля над использованием земельных ресурсов предприятиями различных форм собственности. Доказана необходимость правового, организационного и институционального обеспечения устойчивой системы земельных отношений.

Ключевые слова: экономический рост, земельные ресурсы, устойчивое развитие, земельные отношения, синергетическая парадигма, устойчивая модель землепользования.

CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF LAND RELATIONS IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary. It is established that the system of land relations in Ukraine is aimed at obtaining the maximum economic effect, which does not fully correspond to the land use system of the developed countries of the world. The principles of sustainable development are the basis of the modern organization of economic systems of Europe in order to preserve natural resources for future generations. The existing system of agrarian production of extensive type in Ukraine shows a high level of anthropogenic load on land resources, which is confirmed by the process of reducing the fertility of soils. In this context, the system of organization of land relations, which should be based on the principles of sustainable land use, needs to be revised. Of primary importance is the legal, organizational, and institutional provision of a sustainable system of land relations. The main danger is the increase of the ecological imbalance of the land fund caused by the low crop of land use. One of the reasons for this situation is the lack of environmental control over the state of land resources, which is possible in the form of private ownership of them. Practical experience of the advanced countries of the world testifies to the urgent need to introduce a mechanism for the implementation of lease relations with optimal consideration of the interests of owners and tenants, local communities. The conducted studies determine the possibility of forming a sustainable land use model in Ukraine, which needs to be formed on the basis of a synergistic paradigm. The necessity of environmental control over the use of land resources by enterprises of various forms of ownership is determined. The use of the synergistic approach involves determining the impact of unpredictable or uncertain factors on the efficiency of land use, and the use of the synergistic approach methodology in terms of the theory of dynamic imbalance, the theory of disasters and deterministic chaos, which is especially important in the conditions of the instability of the economic environment, allows us to determine the priority of the ecological component of the land use system. Choosing a vector of sustainable development is the basis for building a new type of society.

Key words: economic growth, land resources, sustainable development, land relations, synergetic paradigm, sustainable model of land use.